

Přírodou nejnižších partií střechy Evropy

Pavel Kovář

Je to neobyčejně vděčný výlet botanický. (Třeba však opatřit si jídlem.)
Nešpor J., Horčíčka J. (cca 1905): Průvodce po horách Orlických a po nejvýhodnějších Čechách.

Na pomezí východních Čech a severozápadní Moravy se rozkládá nepříliš známé území zastíněné z jedné strany Orlickými horami a z druhé Českomoravskou vrchovinou. Použijí-li botanické (fytogeografické) názvosloví pro členění oblasti, zazní jméno Českomoravské mezihoří, jež se dále dělí na řadu subregionů s charakteristickými přírodními podmínkami. Jsou to např. souběžné vyzvednuté slánovcové hřbety ve směru JV-SZ (Hřebečovská a Kozlovská vrchovina), víceméně plochá náhorní plošina s bohatou soustavou rybníků a rašelinných mokřadů (Opatovské rozvodí), anebo mělká či naopak kaňonovitá říční údolí (Českotřebovský úval, Střední Poorličí, Svitavský úval). V poměrně malé nadmořské výšce, která se často blíží spodní hranici 400 m n. m., se tu vlní linie evropského rozvodí Dunaj-Labe. Do Čech odvádí vody říčka Třebovka, na Moravu Třebůvka — po obou stranách leží města Česká a Moravská Třebová (jména údajně vznikla od slova tříbiti, tj. kácet, resp. těžít dříví; typicky lesní území zažilo kolonizaci ve 13.-14. stol.).

Pro přírodovědné obory však oblast dávno není zemí neznámou. Geologické průzkumy tu objevily ložiska lupků a kvalitních cihlářských hlín, avšak naštěstí pro krajinu je převýšily hydrologické zájmy, neboť na zlomech vyvěrá kvalitní pramenná voda, zásobující dnes na moravské straně brněnskou aglomeraci a síť městec a obcí na straně české. Řadou cenných nálezů se může pochlubit paleontologie, pestré je prolínání zoologických a botanických objektů vytvářející značnou biologickou diverzitu. Specifikem území je jeho exponovanost z hlediska přestupů jeho obyvatel přes pomyslnou čáru rozvodí, a to jak v rozměru geologické historie, zejména té nejmladší, tak v měřítku historie lidské kultury. Během klimatických změn ve čtvrtohorách a na jemnější škále ještě v poslední době ledové tudy putovaly a mísily se organismy z panské nížiny a karpatské oblasti do české

Krajinný výsek z Českomoravského mezihoří (mozaika lesů, luk a rybníků v okolí Přívratu)

kotliny obkroužené věncem pohoří. A co se týče středoevropské civilizační vlny, po kolonizaci podhorského stupně ve středověku byla naše oblast protkána migračními a obchodními stezkami (opakovaně tudy utíkali váleční běženci, ať už poražení z husitských válek, nebo Čeští bratři v době pobělohorské; vedla tudy např. Trstenická stezka a dnes tu probíhá hlavní železniční koridor). Pojem Třebovská brána profesora Univerzity Karlovy, K. Domina, zdomácněl v botanické literatuře jako označení předpokládaného liniového stěhování určitých rostlinných prvků z jihovýchodu na severozápad. Hraniční charakter území způsobil, že přes některé negativní a obecně známé civilizační dopady na přírodu se v regionu zachovala přírodní pestrost, rozrůzněná mozaika (polo)přirozených i kulturních fenoménů koexistujících v určité rovnováze — někdo by snad řekl: typická česká krajina. Ostatně malíři Slavíček, Švabinský nebo Víša to podle všeho svým dílem potvrzují.

Současná verze legislativy ošetřující krajinu jak z hlediska ochrany přírody, tak územního plánování demonstruje v této oblasti na celé řadě případů místní hodnoty. Území nepostrádá kategorie, jako jsou nadregionální biokoridor nebo biocentrum a do lokálních systémů ekologické stability (zpracovávaných zde převážně kompetentními odborníky) jsou citlivě zakomponovány mnohé dřívější, po desetiletí evidované cenné součásti přírody. Mezi ně patří mimo jiné tzv. význačné krajinné prvky (VKP), jejichž počet se díky pokračující prospekci přírodovědců rozrůstá (i když na druhé straně některé dříve chráněné části přírody svoji hodnotu ztratily). Některé z nich byly tradičně chloubou milovníků přírody, často aktivistů vlastivědně či ochrannářsky laděných organizací, a ti je rádi zařazovali do tras vycházek pro laické zájemce.

Začneme na moravské straně, u Svitav, kde se začíná zvolna zvedat náhorní plošina a kde na miocénních jilech leží opatovská rybníční soustava, jakési malé jižní Čechy, s řadou podmáčených typů lesní a rašeliništní vegetace — právě na udržení zdejšího hydrologického režimu závisí vodohospodářská hodnota této části střechy Evropy. Podhorské mokřadní louky s nízkými druhy ostřic, jakou je třeba ostřice Davallová (*Carex davalliana*) s oddělenými samčímí a samičímí rostlinami, reprezentuje např. komplex západně od silnice Svitavy-Litomyšl, u Kukle, kde lze dosud najít jinde už nerostoucí zvonečník hlavatý (*Phyteuma orbiculare*) nebo drobnou vrbu plazivou (*Salix rosmarinifolia*). Vydáme-li se do dosud velkých lesních celků na severovýchod, můžeme shlédnout reprezentativní ekosystémy jedlobučin. Lokalita, zvaná Psí kuchyně má typické byliny v podrostu — z trav jsou to strdivka jednokvětá (*Melica uniflora*), kostřava lesní (*Festuca altissima*), ječmenka evropská (*Hordelymus europaeus*) anebo také česnek medvědí (*Allium ursinum*). Kdybychom „přeskočili“ několik kilometrů na východ, kde se táhne paralelní Hřebečovský hřbet, najdeme i jiné lesní typy téhož výškového stupně, druhově bohaté bučiny se vzácnostmi, jako je tis (*Taxus baccata*) nebo vysoká bylina ploštičník evropský (*Cimicifuga foetida*).

V lesích Opatovského rozvodí nalezneme olšiny se starčkem potočným (*Senecio rivularis*) nebo bledulí jarní (*Leucjum vernum*), rašelinné smrčiny s křehkým sedmikvítkem evropským (*Trientalis europea*) či ptačincem dlouholístým (*Stel-*

laria longifolia), ale také jedlové jaseniny i téměř čisté vlhké jedliny doprovázené nádhernou statnou ostricí převislou (*Carex pendula*).

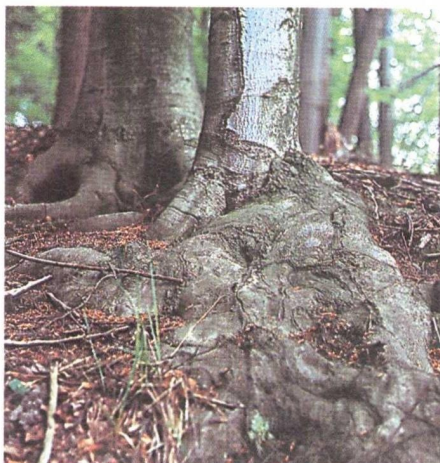
Jakmile vyjdeme do otevřeného prostoru mezi rybníky u Semanína nebo Třebovic, můžeme se v pravý čas a na pravém místě v litorálu setkat s velmi vzácnou rostlinou z orchidejovitých, pětiprstkou hustokvětou (*Gymnadenia densiflora*), která je o poznání statnější a také o něco pozdnější než rovněž zde se vyskytující pětiprstka žezulník (*G. conopsea*). Kromě dalších zemních orchidejí, jako jsou kručítka nebo prstnatce, tu zůstává zachována garnitura rostlinných druhů bezkolencových mokřadů, mělkých vod a obnaženého dna. Oblast je rájem přetahujících i hnízdících vodních ptáků včetně ledňáčka nebo vzácných druhů dravců.

Severně od Třebovické příruvy se nad erozním zářezem s červenými permskými substráty prudce tyčí slínovcový útvar části Hřebečovského hřbetu, která je někdy nazývána Hřiva — tzv. Třebovské stěny. Převýšení je značné, takže návštěvník může z hrany porostlé mohutnými lipovými bučinami pohlížet svrchu na práškovitý letadlo. Podrost na svazích tvoří časté kapradorosty, např. kapradiník horomilný (*Oreopteris limbosperma*) nebo kapradina hrálovitá (*Polystichum lobatum*).

Kdybychom pokračovali k severu, mohli bychom dospět např. ke zřícenině hradu Lanšperk s teplomilnou květenou a měkkyší faunou odlesněných ostrovů, s vrchem Vadětínem na protější straně údolí Tiché Orlice, kde kdysi rostl střešník pantoflíček (*Cypripedium calceolus*) a kousek níž po proudu na vlhkých stěnách říčního kaňonu růže alpská (*Rosa pendulina*). My se však vydáme opět k západu přes vesničku Skuhrov (v jejím okolí se ještě vzácně vyskytuje orchidej vstavač mužský — *Orchis mascula*). Než dojdeme k České Třebové a mineme historickou bázi městečka se starým hřbitovem a rotundou Svaté Kateřiny ze 13. stol., mohli bychom zkusit hledat zbytky někdejšího lomu se zkamenělinami (zničeného stavbou silniční odbočky), o němž psal v časopise Věda přírodní (1942) Alois Malich. V křídových vrstvách slinitých pískovců se tu nacházely fosilní doklady druhového bohatství teplého moře — od amonitů po zuby žraloka.

V údolí Třebovky (např. u obce Rybník) lze ještě najít druhově bohaté dubohabřiny se žlutokvětým omějem vlčím morem (*Aconitum lycoctomum*) nebo drobným bělokvětým řeřišničkem písčným (*Cardaminopsis arenosa*). Ve stínu pod údolními svahy rostou jarní geofyty jako dymnivka dutá (*Corydalis cava*) či áron plamatý (*Arum maculatum*). Poblíž byl nalezen česnek kýlnatý (*Allium carinatum*) — v ČR je známo pouze několik málo lokalit tohoto druhu, který se vyskytuje např. v Alpách, západní Evropě, ale i na Balkáně.

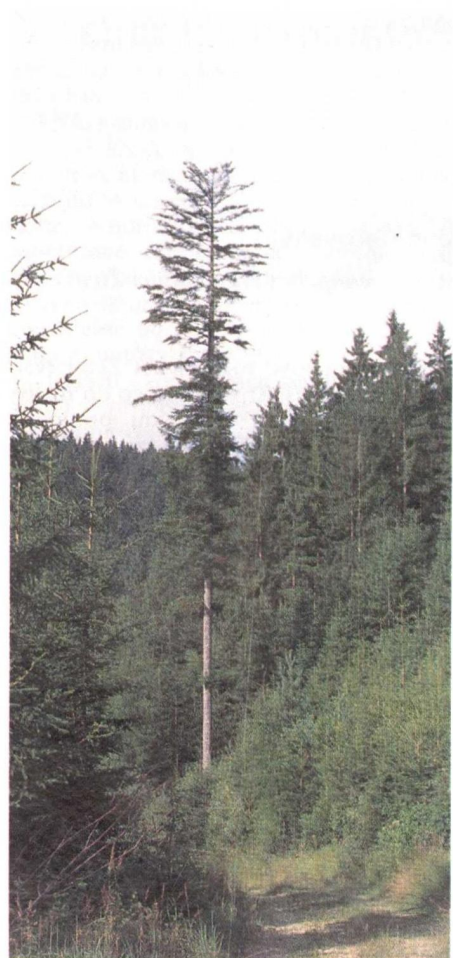
Soutěskou potoka Křivolíku vyšplháme k poutnímu místu Na Horách s kaplí Panny Marie a pramenem údajně léčivé vody, kde dříve bývaly lázně a hostinec. Scházela se tu Božena Němcová s Matoušem Klácelem, léčil se tu J. Schauer. Z horských rostlin byl ještě nedávno v inverzní poloze k nalezení vranec jedlový (*Huperzia selago*), na blízké louce zase zimozelen okoličnatý (*Chimaphila umbellata*), v rybníčku se vyskytují mj. čolek horský a velký (*Triturus alpestris*, *T. cristatus*). Pokud bychom pokračovali dál na Kozlovský hřbet, objevili bychom skrytou visku Kozlov se zdobeným stavením, v němž Max Švabinský stvořil svůj Chudý kraj a mnoho dalších obrazů a kam jeho první paní Ela

V květnu nacházíme u Tiché Orlice loňské lodby měsčice vytrvalé (*Lunaria rediviva*) se zbytky plodů, zatímco se současně na nových prýtech objevují tohoroční květenství (nahoře) ♦ Bučiny jsou nejrozsáhlejším původním společenstvem lesů v Českomoravském meziboří. Kořenové zakotvení umožňuje buku lesnímu obsadit i skalní stanoviště na svazích ♦ Vpravo mohutná jedle (*Abies alba*) ponechaná ve smýčecném porostu (Srnovské údolí u České Třebové). Snímky P. Kováře

zvávala českou kulturní elitu své doby. My se však dáme opět po hřebeni k severu a po přetnutí litomyšlské silnice se dostaneme do rybníčnatého plochého údolí s obcemi Přívrata a Řetová, navléknutými na Řetovský potok. Boční prameništění louky ještě nedávna uchovávaly např. suchopýr širolistý (*Eriophorum latifolium*) nebo tolji bahenní (*Parnassia palustris*), signály o dřívější pastvě vydávají zbytky jalovců (*Juniperus communis*), pcháč bezlodyžný (*Cirsium acaule*) nebo v záři kvetoucí hořec brvitý (*Gentiana ciliata*).

Jmenovaný potok se vlévá do Tiché Orlice pod osadou Hrádek a podle jeho zákrutů se mu tady říká Husí krk. Zdejší kaňonovitě zakoutý profil je v opukách do permských sedimentů odkrývá aluviální polohu se slepými rameny lemovanými střemchou hroznovitou (*Padus racemosa*). Ohyb řeky svíraný srázy se sutovými lesy je slavnou lokalitou K. Domina, kde autor migrační teorie Třebovské brány nacházel důkazy o putování rostlin a jejich společenstev karpatskou cestou k západu. Dodnes tu roste žluté kvetoucí kostival hlíznatý (*Symphytum tuberosum*), ostrice chlupatá (*Carex pilosa*), z horských rostlin např. čistec horský (*Stachys alpina*), roklinové javořiny doprovází udatná lesní (*Aruncus vulgaris*) nebo měsčice vytrva-

lá (*Lunaria rediviva*), v loukách je běžnou složkou kakost hnědočervený (*Geranium phaeum*) vyznívající do východních Čech. Hnízdí tu řada dutinových druhů ptáků, výr velký a v okolí tůň vodní ptactvo. V potůčnických roklích se dosud rozmnožuje mlok skvrnitý (*Salamandra salamandra*), střevle potoční (*Pboxinus pboxinus*) a v travetních Jiskrova údolí měkkyš praménka rakouská (*Bythinella austriaca*).

Po proudu Orlice mjíjme samotou Perná, s poslední dosud zachovalou slatinou, a osadu Bezpráví s porevolučním skanzenem komunismu, který se už zase změnil ve skládku odpadků. K zamyšlení nás také přiměje památník učitele národů, jenž se tu u Brandýsa nad Orlicí skrýval na útěku za hranice země u pánů ze Žerotína (poříční úsek mezi ústím nad Orlicí a Chocní byl nazván Komenského údolí). U vodního náhonu v lokalitě Hemže při troše štěstí zahlédneme v pozdním létě květenství oměje různobarvého (*Aconitum variegatum*). Před Chocní nás ze skalních opukových srázů přivítá křik poštolky, která tu hnízdí, a jsme v rezervaci Peliny. Otevřená i lesní stanoviště tu hostí nejteplomilnější organismy z celého území, např. světlo-milnou kostřavu přítvrdlou (*Festuca duriuscula*) nebo mochnu šedavou (*Potentilla canescens*), světlé háje zase tolitu lékařskou (*Cynanchum vincetoxicum*) nebo keř klokoč zpeřený (*Staphylea pinnata*) produkující známé klokočí, z něhož si dívky dělávaly růžence (o jeho původnosti v těchto končinách se však dodnes diskutuje). Dál na západ se již otevírá ploché území vedoucí přes povodí Loučelna do východního Polabí, a to by už byla zcela jiná vycházka.

Věnováno památce pana Jaroslava Tušly, znalce Poortiči, floristy, ochráněře a oblíbeného učitele, který se o jeden měsíc nedožil svých lednových šestaosmdesátin (*12.1.1912).